

ARCHAEOLOGICAL MONUMENTS OF THE FERGANA VALLEY AND HISTORICAL ANALYSES OF THEIR STUDY...

Shakhnoza Khayitova

lecturer

University of Business and Science

Uzbekistan

E-mail: hayitovashahnoza51@gmail.com

Borillo Beknazarov

junior researcher

National Center of Archeology, Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan

Tashkent, Uzbekistan

E-mail: borillobeknazarov@gmail.com

ABOUT ARTICLE

Key words: Ferghana valley, historical sources, archeological findings, crafts, trade, cultural development, popularization process, etc.

Received: 16.01.24

Accepted: 18.01.25

Published: 20.01.25

Abstract: In this article, the archeological monuments and reports about the Ferghana Valley are studied, the cities of the valley, their cultural development, crafts and trade, urbanization processes, the monuments of Elatan, Chust, Aksikent, Dalvarzin and the finds found in them, Ferghana sources of ancient history are given.

FARG'ONA VODIYSINING ARXEOLOGIK YODGORLIKLARI VA ULARNING O'RGANILISHI BO'YICHA TARIXIY TAHLILLAR...

Shaxnoza Xayitova

o'qituvchi

University of Business and Science

O'zbekiston

E-mail: hayitovashahnoza51@gmail.com

Borillo Beknazarov

kichik ilmiy xodim

O'zbekiston respublikasi Fanlar Akademiyasi Milliy Arxeologiya Markazi

Toshkent, O'zbekiston

E-mail: borillobeknazarov@gmail.com

MAQOLA HAQIDA

Kalit so'zlar: Farg'ona vodiysi, tarixiy manbalar, arxeologik

Annotatsiya: Ushbu maqolada Farg'ona vodiysi hududida o'rganilgan arxeologik

hunarmandchilik, savdo, madaniy taraqqiyot, shaharashish jarayoni va boshqalar

yodgorliklar va ularning o'rganilishi, vodiylar shaharlari, ularda madaniy taraqqiyot, hunarmandchilik va savdo, urbanizatsiya jarayonlari, Elatan Chust, Axsikent, Dalvarzin yodgorliklari va ulardan topilgan topilmalar, Farg'onaning qadim tarixiga oid manbalar haqida ma'lumotlar berilgan.

АРХЕОЛОГИЧЕСКИЕ ПАМЯТНИКИ ФЕРГАНСКОЙ ДОЛИНЫ И ИСТОРИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ИХ ИЗУЧЕНИЯ...

Шахноза Хаитова

преподаватель

University of Business and Science

Узбекистан

E-mail: hayitovashahnoza51@gmail.com

Борилло Бекназаров

младший научный сотрудник

Национальный археологический центр Академии наук Республики Узбекистан

Ташкент, Узбекистан

E-mail: borillobeknazarov@gmail.com

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: Ферганская долина, исторические источники, археологические находки, ремесла, торговля, культурное развитие, популяризационный процесс и др.

Аннотация: В данной статье приведены археологические памятники и их изучение на территории Ферганской долины, долинные города, культурное развитие, ремесло и торговля, процессы урбанизации, памятники Елатана, Чуста, Аксикента, Далварзыны и их находки, ферганские источники древней истории.

Davlatchiligimiz tarixida Farg'ona vodiysi tarixining o'rni va ahamiyati qanchalar muhim ekanligini bu hududda eng qadimgi odam makonlari topilganligi, qo'shni hududlar bilan savdo va madaniy aloqalarning yaxshi rivojlanganligi hamda urbanizatsiya jarayonlari bilan ham ifodalanadi.

O'rta Osiyodagi tog'lar orasida joylashgan bu o'lka yirik tog' tizmalari botiqlaridan biri bo'lib, u shimolda Tyanshan, janubda Hisor-Oloy va Turkiston tog' tizmalari bilan o'ralgan. Asosan, Farg'ona vodiysi O'zbekiston, qisman Qirg'iziston va Tojikiston Respublikalari hududida joylashgan. Farg'ona vodiysining uzunligi 300 km, eni 60-120 km, eng keng joyi esa 170 km hisoblanib, maydoni 22 ming km²ni tashkil etadi. Mazkur maqolada vodiylar shaharsozligining ilk davrlaridan boshlab, ilk o'rta asrlar davrigacha bo'lgan jarayonni yoritiladi.

Farg'ona vodiysi shaharlarini arxeologik tadqiq qilinishi A.N.Bernshtam, Yu.A. Zadneprovskiy, V.I. Sprishevskiy, T.G. Obolduyeva, N.G. Gorbunova, G.A. Bro'kina,

V.I. Kozenkova, .A. Anarbaev, B.Abdulgʻoziyeva, B.X. Matboboev, G.P. Ivanov kabilar faoliyatlari bilan bogʻliq.

Shimoliy Fargʻonaning arxeologik oʻrganilishining ikkinchi davrini bevosita A.N.Bernshtamdan keyin bu hududda 1950 yillarda ilmiy izlanishlar olib borib, qadimgi Fargʻona madaniyatini davrlashtirish masalasini qayta koʻrib chiqqan olim Yu.A.Zadneprovskiy tadqiqotlari bilan bogʻlash mumkin. U oʻz ishlarida ilmiy muomalaga shu kunga qadar arxeologik tadqiqotlar uchun asos boʻlib xizmat qilib kelayotgan “Eylaton madaniyati” tushunchasini kiritdi va Eylaton shahar harobasi davrini mil. avv. I ming yillikning oʻrtalari bilan davrlashtirdi. Bu davrlashtirishning isboti keyingi davrlarda arxeolog olim B.X.Matboboevning ham tadqiqotlarida oʻz ifodasini topdi.

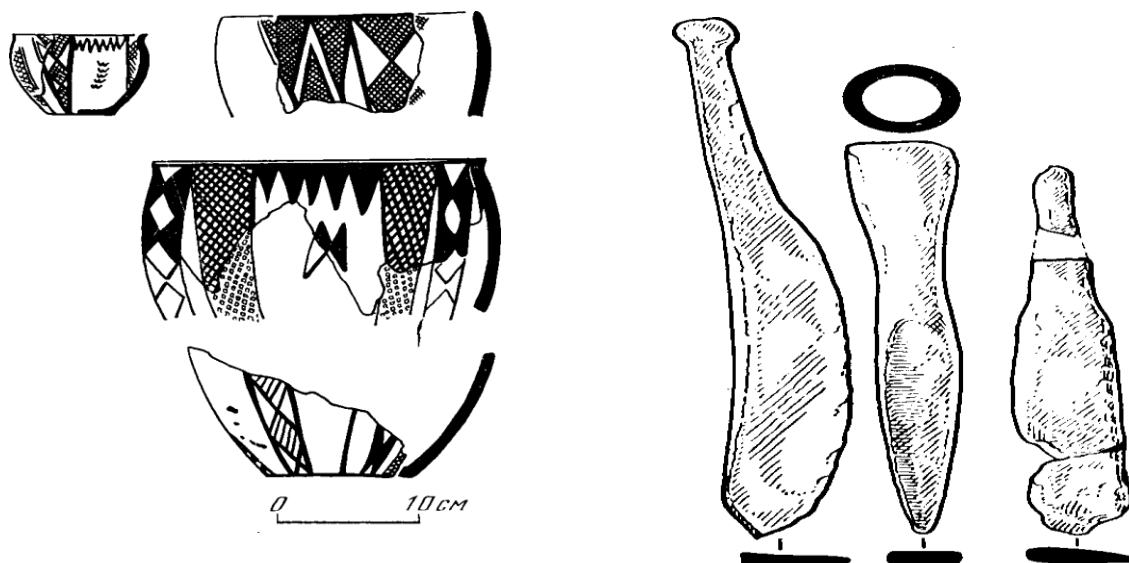
Bundan tashqari, arxeologik tadqiqotlar davom ettirilib, bobodehqonlarimizning dastlabki qishloqlaridan biri 1950-51 yillarda M.E.Voronets tomonidan Chust shahri yaqinidagi Buvanamozer deb atalgan buloq yoqasidan topib oʻrganilgan. M.E.Voronets mazkur yodgorlikda ikki marta tekshiruv ishlari olib bordi. Uncha koʻp boʻlmagan sopol parchalari, bronza buyum boʻlaklariga asoslangan tadqiqotchi Chust yodgorligini mil. avv. III – II mingyilliklar bilan belgiladi. Shundan soʻng Chust yodgorligi uzoq yillar maxsus tadqiqotlar maydoniga aylandi.

M.E.Voronetsdan soʻng bu yerdagi qazishma ishlarini akademik Ya.Gʻ.Gʻulomov rahbarligida V.I.Sprishevskiy muvaffaqiyatli davom ettirdi. 1953-1961 yillarda ushbu tadqiqotchi yodgorlikning deyarli barcha joylarida keng miqyosli arxeologik qazishmalar olib bordi. Mazkur qazishma ishlarining yakuni sifatida V.I.Sprishevskiy juda katta miqdordagi moddiy madaniyat namunalari aniqlab, ilmiy muomalaga kiritdi. V.I.Sprishevskiy va A.Asqarovning Chust yodgorligini oʻrganishdagi xizmatlari beqiyos. U Fargʻona vodiysi qadimgi madaniyatining oʻrganilayotgan davrga xos xususiyatlarini toʻgʻri aniqlay oldi. Olimlar olib borilgan tadqiqotlar natijasida Chust madaniyatii rivojlanish davrini 2 davrga boʻlib koʻrsatadilar:

1. Soʻnggi bronza davri boʻlib, mil.avv. II ming yillikning oxiri va I ming yillikning birinchi choragidan to mil.avv. VIII davom qilgan.
2. Ilk temir davri boʻlib, mil.avv. VIII – VII asrlarni oʻz ichiga oladi.

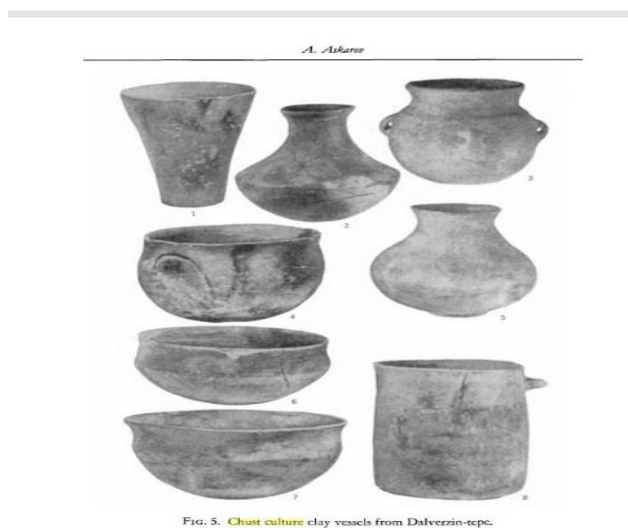
Qadimgi chustliklar hayotida 3 ta xoʻjalik tarmogʻi oʻziga xos oʻrin egallagan: dehqonchilik, hunarmandchilik, chorvachilik. Dehqonchilikda, asosan, boshqoli oʻsimliklar ekilgan. Don mahsulotlari strategik ahamiyatga ega boʻlganligi uchun, ularni yaxshilab suvalgan maxsus oʻralarda saqlashgan.

Hunarmandchilik ko‘p tarmoqli bo‘lgan: bronzadan zeb-ziynat va xo‘jalik buyumlaridan tortib jangovor qurollargacha ishlab chiqarilgan.

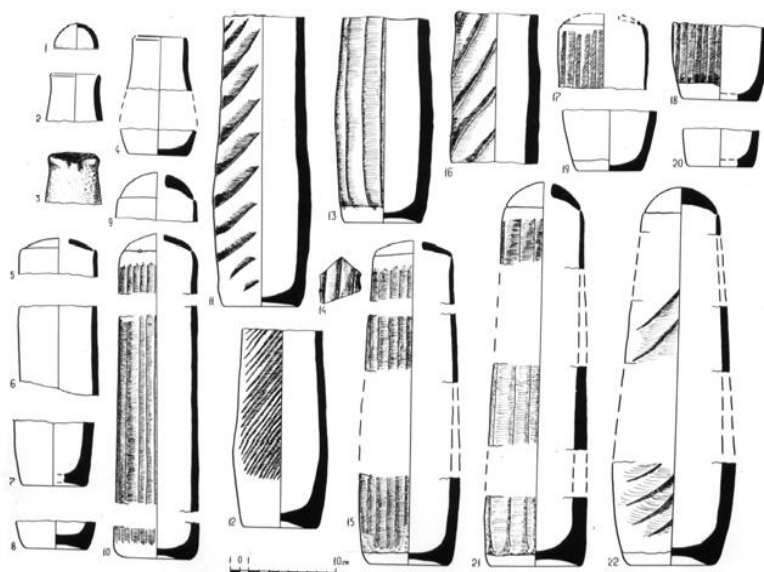
Chust madaniyatida metall hunarmandchilikgi ham yaxshi rivojlangan. Tosh va suyakdan yasalgan mehnat qurollari topilgan. Kundalik hayotda sopol idishlarning o‘rni katta bo‘lgan. Xo‘jalikda oziq-ovqat mahsulotlarini saqlash, pishirish va iste‘mol qilishda asosan sopol idishlardan foydalanilgan. Idishlarqo‘lda yasalganligiga qaramay, ularning ko‘pi och va to‘q qizil rangli bo‘yoq bilan qoplangan bo‘lib, sifati yaxshi bo‘lgan. Oshxona idishlarining ma‘lum bir qismiga to‘q va och qizil rang bilan har xil geometrik bezaklar berilgan. Masalan, Dalvarzintepadan 1500 ga yaqin tosh qurollari topilgan. Kulolchilik idishlarini qo‘lda yasaganlar.

Chust madaniyatiga oid sopol parchalari Dalvarzintepadan, Afrosiyobning quyi qatlamidan, Yerqo‘rg‘onning pastki qatlamidan, Shahrisabz hududida joylashgan ilk o‘rta asrlar davriga oid bo‘lgan To‘rtko‘ltepa yodgorligining quyi qatlamidan va qadimgi Baqtriya hududidagi Kuchuktepa, Bo‘yrachi, Qizilcha, Maydatepa kabi yodgorliklardan topilgan. Dalvarzintepa-so‘nggi jez davriga mansub qishloq harobasi (mil. av. X—VIII-asrlar).

Chust madaniyatini eng yirik yodgorligi. Andijon viloyatining Oyim qishlog'i yaqinidan topilgan. Dalvarzintepaning 6000 m²ga yaqin qismi ochilgan (1966). 2,5 m dan 3,5 m gacha madaniy qatlam 3 qurilish qavatiga bo'linadi. Har bir qavatidan uy-joy qoldiqlari, jez quyish ustaxonalari, g'alla o'ralari, mehnat qurollari topilgan. Vodiy hududidagi eng muhim arxeologik yodgorlik Axsikent yodgorligi bo'lib yodgorlik miloddan avvalgi III asrda Axsikent yodgorligi o'rnida 40 gektardan ziyod maydonda qadimgi Farg'ona davlatining poytaxti Farg'ona (Axsikat) shahriga asos solinadi. U topografik nuqtai nazardan 3 qismdan iborat bo'lgan: qal'a (ark), ichki shahar (shahriston) va shahar (rabod).

Axsikent hunarmandlarining ko'pchiligi temir, po'lat ishlab chiqarish va ulardan xilma-xil buyumlar va qurollar tayyorlash bilan band bo'lgan. Arxeologik tadqiqotlar Farg'ona-Axsikat

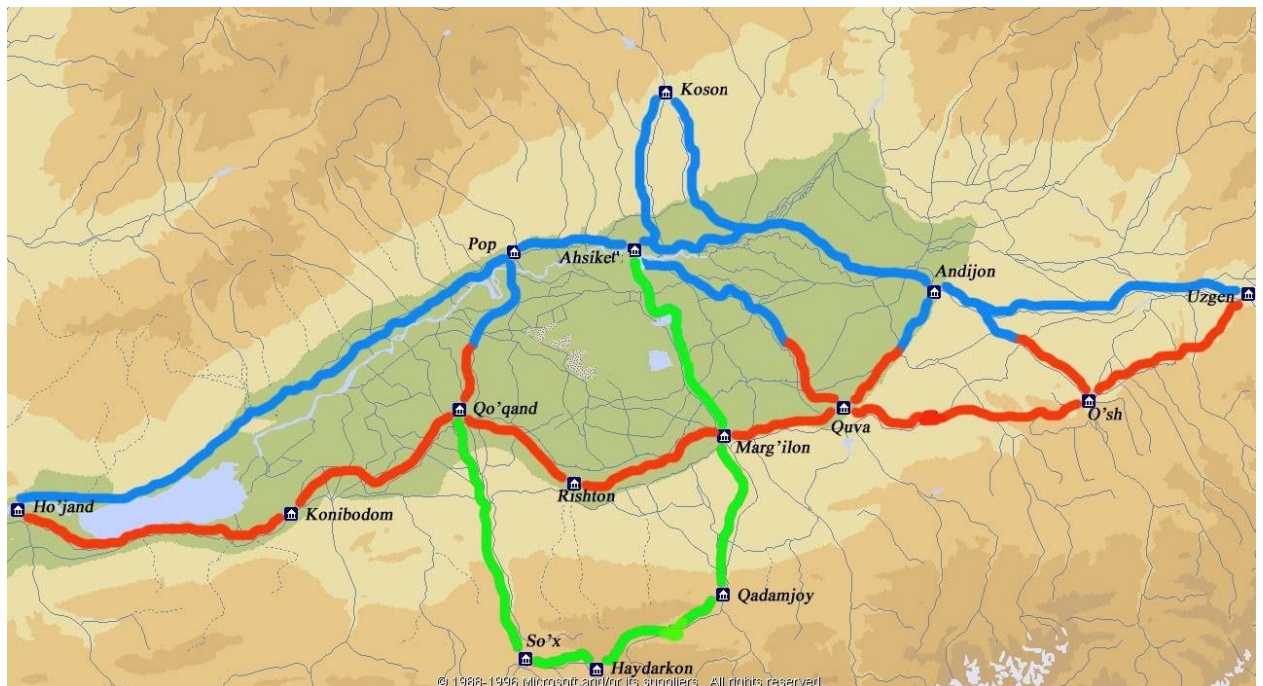

shahrining iqtisodiy salohiyati va uning Markaziy Osiyoda tutgan o'rnini aniqlash imkonini berdi. Ma'lum bo'lishicha, Axsikatning ustasi farang hunarmandlari boyitilgan temirdan sof po'lat ("bulat") olishni bilishgan. Buning uchun maxsus kaolin loyidan tayyorlangan silindr shaklidagi idishga ("tigel") boyitilgan temir xom ashyosini solib, unga yog'och ko'mir va boshqa bizga noma'lum bo'lgan qo'shimchalarni qo'shib, so'ng maxsus pechga qo'yilgan. Pechning ichi ham kaolin loyi bilan suvalgan. Kaolin loyidan tayyorlangan maxsus idish (tigel) va pech 1650-1700° C issiqlikka chidagan. Po'lat ishlab chiqarish texnologiyasi sir tutilgan. Tayyor bo'lgan po'latni idishda sovutib, so'ng, uni idishni sindirish yo'li bilan olingan. Bunday po'latdan tayyorlangan qilichlarning bahosi juda yuqori turgan. Shuning uchun bunday qurollar ko'pincha boy-badavlat odamlar yoki savdogarlar buyurtmasi asosida tayyorlangan.

Axsikatda tayyorlangan qurollar "Damashq" qilichlari nomi bilan butun dunyoga mashhur edi. Buni biz manbalardagi ma'lumotlardan ham bilib olsak bo'ladi. Masalan, arab tarixchi-geograflari Al-Muqaddasiy va Ibn Havqal yozib qoldirgan manbalarda, Ustrushona temiri Farg'ona (Axsikat) ustalari qo'lga tushgach, u inson aqli yetmaydigan narsalarga (qurollarga)

aylangan, deyilgan. Umuman olganda Fargʻona-Axsikat shahri oʻrta asrlarda har tomonlama rivojlanib, oʻz davrining megapolisiga aylanadi. soʻngi yillarda Axsikent yodgorligida olib borilgan arxeologik tadqiqotlar natijasi va tadqiqot ishlariga boshchilik ilayotgan arxeolog ustozimiz tarix fanlari doktori, professor Abdulhamidjon Anorboyevning xulosalariga koʻra, Eski Aysi va Yangi Aysi toponimlari bitta Axsikat shaharining turli davrlarga oid xarobalariga mahalliy xalq tomonidan berilgan nomlardir. Hozirgi kunlardagi Aysi qishlogʻi esa 1620-yilda yuz bergan 9 balli zilziladan keyin shakllangan 15 ta qishloqning biri hisoblanadi.

Uning Eski Aysi va Yangi Aysi deb atalgan arxeologik yodgorliklarga aloqasi yoʻq. Soʻngi kunlarda ijtimoiy tarmoqlarda Axsikentning oʻrganilishi va oʻrganish boʻyicha berilayotgan ilmiy xulosalarga qarshi fikrlar ham uchrab turibdi. Shuni taʼkidlash joizki, Eski Aysi (Axsikent) yodgorligi hududida olib borilgan qazishmalar davrida biror joyda Temuriylar davriga oid arxitektura qoldiqlari topilmadi. Bunday topilmalar 1980-yillarda Yakka Yigit qishlogʻi hududida saqlanib qolgan Yangi Aysi yodgorligida olib borilgan tadqiqotlarda qoʻlga kiritilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Анарбаев А. Довоннинг самовий отлари // ФАН ва ТУРМУШ. №3-5 Тошкент, 2008. С. 93-95.
2. А.Анорбоев, У.Исломов, Б.Матбобоев. Ўзбекистон тарихида қадимги Фарғона. Фан, 2001. 68-б.
3. А.Анарбаев. Ахсикет – столица древний Ферганы. . – Т.: Tafakkur, 2013. С.
4. Анорбоев. А Фаргонанинг антик ва урта асрлар даври шаҳар маданияти. Докт. дисс.-Т.2017.154-б
5. Anorboyev A.Fargʻonaning qadimgi shaharlari va ularni Markaziy Osiyo tarixida tutgan oʻrni.-Т.2021.148-б
6. М.Ҳ.Исомиддинов. А.Алохунов. Фарғона водийси илк деҳқон ва чорвадорлари маданиятини ўрганилиш тарихи ва айрим муаммолари // Фарғона водийси тарихи муаммолари. Республика илмий анжумани материаллари. Наманган, 2012. 5-6.